

ARŞİV MALI NEDİR? KÜTÜPHANE MALI NEDİR?

FAZIL YİNAL

Arşivist

Meslekten olmıyanlar için yabancı bir kelime olan "archiv,, her türlü ham yazı maddelerinden ve bunların toplandığı yerden başka birşey ifade etmediğinden, bu gibi yabancıların arşiv ile kütüpane arasında açık ayrılık bulamayışlarına hayret etmemelidir. Hattâ bazı meslekten olanlar bile, bunları ayırırken konuyu gereği gibi açıklayamazlar. Bunun içindir ki biz, aralarındaki ayrılığı gösterir ve bu arşiv malıdır, bu da kütüphane malı, diye kesin bir sınır çizmek isterken diğer meslekdaşlar gibi arşivin tarifıyla başlamıyacağız. Zira meslekten olanlara arşivi tarif etmek ve buna dayanarak konuyu açıklamak kolaydır. Fakat meslekten olmıyanlar için tarif, ne de olsa kapalı ve karanlık kalacağından bunu bir tarafa bırakarak arşivin ve kütüphanenin maddelerini karakterleriyle tanıtmak suretiyle kesin ayrılığı "belirgeleriyle,, göstermeğe çalışacağız.

Bir şahsın, bir kurulun, bir resmî dairenin, saklanması icabeden birçok kâğıtları (evrakı), defter ve dosyaları vardır. Başka bir ifade ile her fizikî veya hükmi (hukukî) şahsiyetin en az bir vesikası olması zaruridir. Meselâ yer, yer dolaşan bir serserinin yollarda jandarmalara veya kontrol memurlarına göstereceği, hiç olmazsa, kirli ve buruşuk bir kâğıdı olması gerektir, ki bu onun dosyasını teşkil eder. Düzene girmiş köylü veya şehirlilerin dosyaları elbette ki daha az değıldir. Şu halde geleneği, düzeni olan her ailenin, paraya, toprağa ve diğer şeylere itibar eden her şahsın, tüccar, hekim, noter, avukat, ilim adamı, hasılı okumuş veya okumamış herkesin, hiç olmazsa bir kâğıt dosyası olacağı tabiidir. Köyler, mahalle birlikleri, bankalar, fabrikalar, şirketler, hayır müesseseleri, gazeteciler kurumu, siyasî partiler vesair saymakla bitmiyen teşekküller gibi hükmi şahsiyetler, işlerini daha çok yazışma ile görmeğe, dosya ve defter tutmağa mecburdurlar, ki bunların hepsi başlıbaşlarına arşiv malzemesi meydana getirirler.

Fakat bunların hiçbirisi, en eski ve en büyük hükmî (hukukî) şahsiyet olarak tanıdığımız *devlet* kadar arşiv malzemesi meydana getiren bir teşekkül olamazlar. Çok uzun zamanlardanberi ardi arası kesilmeden arşiv malzemesi meydana getiren ve bir, iki, üç veya birçok arşivi olan bu hukukî şahsiyetin işi devamlı ve gidişi düzenlidir. Arşiv malzemesi bitmek, tükenmek bilmez. Hattâ arşiv depolarının dolduğundan şikâyet edilir. Bunun içindir ki pek elverişsiz olanları kâğıt değirmenine gönderilir, ancak dosya, daha doğrusu arşiv istidadını haiz olanlar arşive alıkonulur.

Arşiv malı şu halde, kâğıt dosyasına ve bunlara bağlı defterlere dayanıyor demektir. Bunu bize tanıtan belge ise dosya istidadını haiz olduğunu gösteren vasıflarıdır. Yani bir defa bir dosyaya ait olması veya onunla birleşerek dosya tarafından temsil edilmiş olması lâzımdır.

Bu açıklama ile yalnız el ile yazılan parçaların dosya malı olabileceği hatıra geliyor; fakat pek âlâ başka maddeler de, mese-lâ bir model, bir nümune, bir plâstik arazi tasviri ve haritası, bir ilân kâğıdı, bir resim, bir film, bir gramofon plâğı ve daha birçok şeyler birer belge ve dosya istidadını haiz olabilirler. Çünkü bunlardan herhangi birisi, bir delil veya hukukî bir işlemi aydınlatmaya ve düzenlemeye yarayabilir. Bu bize gösteriyor ki bir madde, belirli gayesi olduğu takdirde dosya malı olabilir.

Gaye: Arşiv malzemesinde gaye, kelimenin en geniş mânasıyla "hukukî," olmaktadır.

Burada hukukî kelimesini, maksadı isabetle tayin eden ve kavriyan ve başka mânalar çıkarılamıyan daha elverişli bir kelime bulunmadığı için kullanıyoruz. Zira hukukî tabiri yalnız adli, millî ve milletlerarası hukuku kavramaz, aynı zamanda bütün idare ve para işlerini, bütün iç ve dış siyaseti de ihtiva eder. Binaenaleyh yalnız adli dosyalara inhisar etmez, bil'âkis herhangi bir müzakere ve münakaşanın ön safhalarını ve sonuçlarına da şamilidir. Şu halde hukukî gaye, yani dosyayı ayırt eden belge, ister bir ibraz vesikası, bir vergi defteri, bir kadastro defteri, bir tapu senedi, bir adli protokol, yüzbin liralık bir borç anlaşması veya yirmi beş kuruşluk bir ücret makbuzu, bir alış veriş mektubu, bir celb kâğıdı, bir gıyabî hüküm, bir vasiyetnâme, bir ticarî ihbarnâme veya bir protesto olsun, ister mektup ve nota teâtisi, bir muahedenâme, bir ticaret mukavelesi, bir harp ilânı, bir barış

muahedesi ve bunlara ek yazılar ve saire olsun, bütün bunlara şamildir. Fakat bu sonuncular devlet siyaseti ve buna bağlı olan savaş veya barış haliyle ilgili olduğu için daha önemli ve daha şümüllü sayılırlar. Ancak her arşiv malzemesinin başlangıçta hukukî gaye ile vücut bulması mutlaka şart değildir. Meydana geliş ile gaye birbirlerinden çok ayrı olabilir. Yalnız arşiv malzemesi olabilmek için herhangi bir defa ve herhangi bir suretle dosya malı olması kâfidir. Evvelce hiç de hukukî gaye düşünülmeden meydana gelen, fakat sonra bir dosya malı olmak istidadını kazanan ve o suretle neşvünema bulan birçok arşiv malzemesi vardır. Meselâ heyecanlı saatlerin en fantazisine şahadet eden aşk mektupları... sonunda, evlenme sözleşmesinin bozulmasıyla belge olarak kullanılmış ve bu suretle adli bir dosyanın parçasını teşkil etmiştir. Nef'i'nin hicviyeleri, bu güzel sanat eserleri, ölümüne ferman sadır olmasına birer belge olmamış mıdır? Namık Kemal'in birçok eserleri ve bunlara benzer birçok kitap, broşür ve saire, sansür tarafından el konmuş birçok eserler, hususi mektuplar, matbaa plâkaları ve daha birçok şeylerin dosya parçası oldukları çok görülmüştür. Şu halde yerinde olarak diyebiliriz ki, arşiv malını kütüphaneninkinden ayırıcı belirge, onun "bir işe müteallik, hukukî gayeli olmasıdır,."

İmdi, arşiv işlerine yeni başlamış olanlar, önlerine düzenlemek için birtakım karışık vesikalar alsalar, her şeyden evvel parçaları yokhıyarak dış ve iç belirgelerine bakmalıdırlar. Bu malzeme dosyanın esas malı mıdır, yoksa sonradan mı bağlanmıştı? Başka bir ifade ile dairenin mi, dosyanın mı, yoksa her ikisinin de mi belirgelerini taşıyorlar?

Burada dosyaların, gelen ve giden (varide, sadire) yazıların bir araya gelerek bir gömlekte birleşmelerinden meydana gelişleri üzerinde durulacak noktadır. Zira bir parçanın nasıl dosya istidadını kazandığı ve düzeninin (neşvünemasının) nasıl olduğunu görürüz. Eğer gömlek üzerinde yazı veya baskı ile belirli bir dairenin belirge (alâmeti) si varsa iş gayet açıktır. Eğer böyle bir dış belirge yoksa, o vakit içindekilere bakmak icabeder. İçindeki parçalar vaktiyle dosya istidadını kazanmışlar mıdır, ve kullanım yerleri en geniş mânada hukukî midir? Yani onun gayesi bir işi çözmek midir? Daha doğrusu arşiv malı mıdır, değil midir? Diye sormalı. Eğer malzeme arşiv malı ise, bunu başka bir soru takibeder. Han-

gi arşivin? İşte bu ikinci soru, bizi, arşivi kütüphaneden ayıran diğer bir noktaya getirir, ki bu bölge "merciyet = Zuständigkeit," dir.

Bölge veya çevre (merciyet = Zuständigkeit): Arşivler, hemen istisnasız olarak belirli bölge sınırlarıyla çerçevelenmişlerdir. Yani arşivler dünyanın her tarafından gelişigüzel kâğıt ve dosya toplamazlar. Bilâkis faaliyetlerini kesin bir bölgeye bağlarlar ve sınırlandırırılar. Bu sınır — şehir ve devlet arşivlerinde — bölge (coğrafi) sınırı olduğu gibi, iş kurumları, sandıklar, tröstler ve nihayet aile arşivlerinde olduğu gibi hukukî sınır da olabilir. Şu halde, kaide olarak denilebilir ki, arşivler, kendilerinde aranan şeyleri toplarlar. Yahut, bir arşivde hukuk veya bölge yönünden kendisinin merci olduğu şeyler aranır. Bunun aksine olarak faaliyet çevrelerine girmiyen ve kendilerinde aranmayan nesnelere almaktan sakınırlar. Binaenaleyh bir arşiv dairesinin, kendisine ağızları sulandıran olağanüstü değerde, fakat bölge ve hukukilik yönünden merci olmadığı, vesikalar verilse bile, onları almaktan sakınılması lâzımdır. Zira o, başka bir arşiv bölgesine, başka bir hukukî çevreye aittir. Buna güzel bir misal: 1381 yılında, Venedik'te, Brondolo kilisesinin yanmasıyla dağılmış olan arşiv, 18 inci yüzyılda, Almanya'ya satılmış, fakat bir Venedik kilisesine ait arşiv metrukâtının Almanya'da aranmayacağı gözönüne alınarak ve gayet doğru iş olarak, 1887 yılında satın alınmış olan 448 parça vesikayı Alman hükümeti yine eski yerine (bölgesine) geri vermiştir.

Çok vakit memleketler veya memleket parçaları birbirinden ayrılmış olduğu ve artık kendisine raci olmıyan bölgenin arşiv malzemesi yine bulunduğu yerde kalakalmıştır. Meselâ, vaktiyle Halep vilâyetine tâbi olan Ayıntab, Kilis vesair sancak ve kazaların arşiv malzemesi Halep'te kalmıştır. Yine meselâ eskiden Konya'ya tâbi olan Niğde'nin veya Ankara'ya tâbi olan Kayseri'nin arşiv malzemeleri, eski vilâyet merkezinden ayrılıp gönderilmemiştir. Bu neviden bölge ayrılmaları Avrupa'da çok görülmüştür. Onlar, arşivin doğuş ve büyüüş bünyesini gelişigüzel *il* taksimatı yüzünden parçalamak istemedikleri için ayıramıyacaklarını ileri sürüyorlar. Fakat bu iddianın gerisinde çok vakit ellerinde bulunan değerli mallarını başkalarına vermek istememeleri hakikati gizlidir. Bölge, — misalin birinci fıkrasında olduğu gibi — başka bir devlete geçtiği ve milletlerarası hukukun ve muahedelerin yetkilerine dayanarak eski devletten bölgeye ait arşiv malzemesi istendiği zaman,

bu defa da arşivin gizli oluşunu ve ayırmak için hiçbir tecrübeye tahammülü olmadığını ileri sürer, haksız olarak kendilerinde sakladıkları arşiv malzemesini asıl sahibine vermezler. Hemen bütün dünya devletlerinin yaptıkları bu haksızlık, şüphesiz, bir musibet ve araştırmalar için büyük bir zarardır. İşte bütün bunlar bize gösteriyor ki, her arşiv malzemesi, gelişigüzel arşivlere uymaz. Yalnız arşiv olgunluk ve istidadını haiz dosya ve defterleri temin etmek ve saklamak zorunda olan arşive aittir.

Gaye ve bölge-yapılan bu açıklama ile-arşiv malını belirttiği ve ayırt ettiği takdirde, şu çifte soruyu cevaplandırmak icabeder:

Acaba bir parça (vesika) esas itibariyle bir arşive mi aittir? Eğer cevabı evet ise, hangi arşive?

Bir malzemenin üzerinde çalışan kimse, önüne konan maddelerin, şayet arşiv malı olmadığını veya ne kendi arşivine ne de onlara yer (mekân) ve madde yakınlığı gösteren bir arşive yakışmadığını görürse, bu takdirde onu kendi taliine mi terk etmeli? Yoksa önüne gelen bir kütüphaneye mi göndermeli? Bu bizi konunun ikinci bölümüne geçiriyor.

Kütüphane malı nedir? Bu soruyu cevaplandırırken, önceden söyleyeyim ki, konuya yakından giriştiğim ve çözümünde kesin fikirler ileri sürdüğüm için bana: "Sen kendi işine karış, başkasınıniki nene gerek...", denecek diye kendimi sakınıp geri çekmekliğim, "arşivime uymıyan malzemenin neye yarıyacağı veya akibeti ne olacağı umurumda bile değil...", demek kadar zararlı ve yanlış olup bunun gibi: "Arşiv malı olmayınca isterse kütüphane malı olsun veya sayılsın bana ne..", düşüncesinde olmak da tamamen âmiyane ve gayri ildir. Zira, arşivciler yalnız kendilerine teslim ve emniyet edilen hazinenin bekçisi olmayıp, aynı zamanda, diğer bilgi varlıklarını ve değerlerini muhafaza edenleri düşünmek ve çalışma odalarını çevreliyen dört duvarın dışına bakarak bilgi kaynaklarının—arşiv malı olmasalar bile—aranılması icabeden yerde bulunmalarını temine çalışmak, kütüphane malının kütüphanelere verilmesi için önlerine aldıkları malzemenin nerelerde saklanması gerektiğini ve nerelere başvurulacağını açık olarak tanımak ve bilmek zorundadırlar.

Fakat bazan bir maddenin, arşiv malı mı yoksa kütüphane malı mı olduğu, tereddütler ve münakaşalarla karşılandığı görülür;

hattâ iki meslek arasında gürültüler çıktığı çok vakidir. Bu itibarla, arşivci, başkasının işine karışmak için değil, bilâkis kendi işini belirtmek ve görevini iyi yapabilmek için de konu ile ilgilidir.

Kütüpane malı nedir? Sorusunu yine bölge (merci =Zuständigkeit) ve gaye tabirlerini işliyerek konuyu bitirmeğe çalışacağız.

Bölge (merci=Zuständigkeit): Kütüphanenin toplama yerleri—sırf meslek kitapları veya bir matbaanın meydana getirdikleri basmalar değilse—bütün dünyadır. Büyük kütüpaneler kaynak maddelerini Avrupa'dan, Amerika'dan topladıkları gibi pek âlâ, Hint'ten, Çin'den, Avusturalya'dan da toplarlar. Kütüpaneler bilhassa her nevi' kültür alanlarının yazı çeşitlerini ve karakterlerinin gelişmesini orijinalerinden göstermeğe muvaffak oldukları taktirde, gurur ve iftihar duyarlar. Fakat bu orijinalerin arasında birçok parçaların arşiv malı olduğu inkâr edilemez. Ancak, artık hatırlamamıza imkân olmıyan birçok olaylara dair, yakın zamanlarda, meselâ, Mısır'dan getirilen yığınlarla papiruslar, eski çağ filolojisini ve hukukunu aydınlatmaya yarıyan malzeme ve yine arkeolojik kazılarda bulunan birçok maddeler Avrupa kütüpanelerine dağılmıştır. İskit'lerin, Hitit'lerin, mumyalara sardıkları arşiv istidadını haiz veya artık bu istidadı kaybetmiş papirusları, hatta dosyaları vardır, ki bunları—eskiden arşiv malı oldukları için—kütüpanelerden veya müzelerden istemek kimsenin hatırına gelmez. Yine bir bibliothekarın belki büyük güçlüklerle elde ettiği, meselâ Çin arşivine ait bir vesikayı almayı da kimse düşünmez. Fakat mesele kendi meleketimizle veya kültür çevremizle ilgili olunca, iş büsbütün başkalaşır. Meselâ, Türk arşivine dair malzemenin yabancı memleketlerde hattâ, Türkiye kütüpanelerinde görüldüğü veya bulunduğu taktirde, arşivin bütünlüğünü temin için bunları, ait olduğu arşivin istemesi lâzımdır.

Kütüpanelerimizde birçok arşiv malzemesi vardır ki, bunlar, ya ellerden kitaplar arasında—belki de tek başlarına—satın veya hediye olarak alınmış veya başka bir vesile ile kütüphaneye verilmiştir. Bunlar arasında bir şahsa, bir aileye veya devlet dairelerine ait birçok arşiv malzemesi bulunduğu ve yazma eser sayılarak kütüphaneye kaydedildiği görülmektedir. Meselâ son yıllarda İstanbul Şehir ve İnkılâp Müzesi tarafından satın alınarak müze kütüphanesine kaydedilen Muallim Cevdet'in metrukâtı arasında,

Orhan (Bey)e, Emir Süleyman'a ve saireye ait hükümdar yazıları ve daha birçok arşiv malzemesi bulunmaktadır. Bunlar müzeye alındıktan sonra ayrılarak asıl yerleri olan Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki saray arşivine ve Başbakanlık arşivine gönderilecek yerde doğrudan doğruya değerli kaynak sayılarak Müze kütüphanesine maledilmişlerdir. Hemen bütün kütüphanelerimizde tesadüf edilen benzeri, arşiv malzemesinin, ait olduğu arşivler tarafından istenmesi lâzımdır, ki - bu da, *bölge* ve *merci* gözeten arşivlere karşılık - kütüphanelerin ne bulurlarsa kaynak sayarak topladıklarını gösterir.

Gaye: Kütüphane malında gaye-arşiv malında "hukukî,, tabirine karşılık, kelimenin en geniş mânasiyle "*kaynak*,, olmaktadır. Öğretici, bilgi ve haber verici her türlü yazma ve basma eserler bu tabire girerler. Binaenaleyh ayrıca tarife girişmeye lüzum görmeden bazı açıklamalarla aydınlanması ve kavranması kolay ve mümkün olacaktır. Meselâ bir hukuk ders kitabı öğretici mahiyette olup hukukî gaye öğretmenin gerisinde kalır. Kanunların asılları dosya malı olmakla beraber, herkese haber vermek ve bildirmek üzere çoğaltılan kopyaları veya basılmışları, bilgi ve haber verme mahiyetinde olduklarından, kaynak karakterini kazanır ve kütüphane malı sayılırlar. Gazeteler de bilgi ve haber verme karakterini taşımaktadırlar. Hattâ yalnız 17, 18 ve daha sonraki asırların basılmış gazeteleri değil, bunların selefleri sayılan *mektuplar* da aynı mahiyettedirler ve kütüphane malıdır.

Evet, mektuplar esas itibariyle kütüphane malıdır. Yalnız bazı hallerde, bir az evvel anlatıldığı üzere, hukukan bir belge vazifesini gördüğü veya dış şekli ve belirgesi ile bir işin açıklanmasına yaradığı, meselâ, bir ticaret mektubu olduğu takdirde arşiv malına döne (inkılâp ede) bilir.

Güzel sanat eserlerini—tarihleri de bunların arasında saymak icabeder—her şeyden evvel kaideyi gözönüne alırsak (ayrıca açıklamaya lüzum görmeden) kütüphane malı saymamız icabeder. Aynı zamanda her türlü yanlışlığın önüne geçmek için bütün yazma ve basma kroniklerin ve salnâme nevinden eserlerin kütüphanelerde saklanması kabul edilmiştir. Fakat tarihin özünü (cevherini) teşkil eden devlet yazıları (resmî yazılar) veya hukukî bir işlem gayesiyle yazılmış olan tarihî açıklamalar, istediği kadar münşiyane ve estetik değerli eserler olsunlar, güzel sanat eseri—Belles lettres

olmaktan çıkarlar. Bunların yerleri kütüphaneler değil, dosyalardır, ve kendilerini arşivler tevarüs eder. Ancak öğretim ve estetik faydalanma gayesiyle bunlardan çekilen kopyalar veya baskılar haklı olarak yerlerini kütüphanelerde bulurlar. Feridun Bey Münşeati, diğer münşeatlar ve saire gibi. Yine bazı ihzart mahiyette çalışmalara dair vesikaları, arşiv malı görünmekle beraber, kaynak saymak icabeder. Meselâ tariht bir olayı tesbit için müverrihlerin fermanlardan veya dosya ve defterlerden yaptıkları istinsahlar, yahut bir şair veya muharririn bir dram veya bir roman taslağı veya motifi için arşiv malzemesinden çektiği kopyalar kaynaktır ve kütüpane malı sayılırlar. Yine bir hukuk profesörünün yeni bir öğretim yapısının temelleri (taslağı) için topladığı muahede suretleri de kaynak maddeler olup kütüphane malıdır. Fakat bu neviden maddeler arasında arşiv malı sayılanlar da vardır. Meselâ mütevellilerin veya mülk sahiplerinin haklarını müdafaa etmek ve icabında belge olarak göstermek üzere kopya etmiş oldukları evkaf ve saire kayıtları, bazı nekroloji neviden eserler, emlak ve eşhas isim ve unvanları, mukavele ve istatistikler ve diğer bunlara benzer listeler arşiv malıdır.

Metrukât da kütüphane veya arşiv malı aolmak üzere değişir. Bunlardan âlim lerin, şairlerin, musikişinasların metrukâtı umumiyet itibariyle kütüphane malıdır. Fakat bunların kütüphane malı olmalarını itirazsızca sağlamak için böyle bir metruke olması kâfi gelmez. Zira şairlerin de, musikişinasların da âlimlerin de, hukukî dosyaları vardır. Yazdıkları eserler ve arkadaşlarıyla yaptıkları hususî mektuplaşmalardan başka meselâ tâbiler, tiyatro acantaları, operalar, üniversiteler, hatta bakanlarla aralarında yazışmalar olacağı ve mukaveleleri, seyahat pasaportları, emlak senetleri gibi vesikaların ayrı dosyalara yerleştirilmiş bulunacağı lâzımgelir. Bu gibi dosyaların nazari olarak arşive verilmesi icabeder. Fakat tatbikatta iş çok kere başka türlüdür. Bu neviden işe müteallik olanları sırf şahsî (hususî) kısmından ayırmak çok güçtür. Hatta bazan işe ait olanı sırf kaynak olandan ayırmakla düzeltilmesi kolay olmayan bir çöküntü meydana gelir. Bunun içindir ki arşivciler bu neviden metrukâtın parçalanmasına meydan vermeden — “*tali işin esası takibetmesine*” — ve bunun bir kütüpaneye verilmesine itiraz etmezler.

"*Tali iş esası takibeder*," sözü gelişigüzel kullanılmış değildir . Yukarda kaydedilen misale benzer daha birçok yerlerde meselâ, bazı iki türlü metin taşıyan vesikalarda bu kaide tatbik edilir. Meselâ: eski bir muhasebe defterinin boş yapraklarına bir vak'anüvis birtakım tarihî olayları yazmış olsa veya bir hoca bir takvimi çekse şüpesiz ki burada hukuklîğın esas olmasına rağmen kaynaklık ciheti şumûlü ve önemi yönünden göze çarpacak kadar ağır basıyorsa, medlûlün değerini esas sayarak, kaide-den ayrılıp bir kütüphaneye vermek daha doğrudur. Yani icabında *esasın tâliyi* takibetmesine müsaade etmelidir.

Buna karşılık kaynak eserlerin hukukî vasıta olarak kullanıldığı da vakidir. Kur'anların kenarına, dua kitaplarının beyaz yerlerine yazılmış çok önemli bazı hukukî kayıtların bulunduğu ve bunların birer ibraz belgesi olarak kullanıldığı da görülmüştür.

Bu neviden kitapların da dosya malı sayılması ve bir arşive verilmesi gerekir. Zira bir hakkın meydana çıkmasında evrakı müsbite (belge) olarak kullanılmış olduğundan dosya istidadını kazanmıştır.

Siyasî ve yüksek askerî şahsiyetlerin metrukâtı, âlimlerin, şairlerin ve musikişinasların metrukâtından çok başkadır. Burada arşivistler deminki gösterdikleri uysallığı ve sağ anlayışı kütüphanecilerden beklerler. Devlet adamlarının, parti liderlerinin ve yüksek subayların metrukâtının arşive verilmesini isterler. Zira muharrirlerin ve bilginlerin metrukâtında nasıl kaynak değerini hâkim ve galib olduğu kabul ediliyorsa, buna karşılık devlet adamlarının, siyasetçilerin ve yüksek askerî şahsiyetlerin metrukâtında da siyasî çarpışmalar, uzlaşmalar, askerî harekât, harp sevk ve idaresi, hatta plânları hususunda önemli olduklarından geniş mânada hukukîğın üstünlüğü kabul edilir. Bilhassa diplomatlar çevresinde eskiden beri bir âdet hüküm sürmektedir :

Diplomatlar, önemli buldukları olayları ve bu husustaki görüş ve düşüncelerini büro (elçilik dairesi) kanaliyle ve konuyu resmî "giden," defterlerine kaydettirmek suretiyle gönderilmesine emniyet etmiyerek kendi elleriyle yazar ve hususî mektup şeklinde gönderirler. Çok vakit bunların cevabı da yine mektup şeklinde şahsa gelir. Bunlar görünüşte hususî gibidirler. Fakat hakikatte dosyanın mütemmimi olup ondan ayrılamazlar. Yani diğer resmî yazışmalar gibi bunlar da, dosyanın parçası, hakikî malı olduğu

halde taalluk ettiği işin hususluğu dolayısıyla gizli tutulmalarına dikkat edilmiş, resmî dosyaya konmamıştır. Binaenaleyh bu gibi diplomatların, siyasî şahsiyetlerin ve subayların metrukâtının elerde dolaşması veya kütüphanelere verilmesi elbette ki büyük bir yanlışlıktır.

Bazı şahıslar veya kütüphaneler, bazı şeylerin — meselâ otopografi—kolleksiyonunu yapmak merak ve hevesiyle büyük bir siyasî şahsiyetin bütün el yazılarını yahut imza veya mühürlerini toplarlar. hattâ bir imza veya mührü elde etmek için çok önemli bir yazıyı yırttıkları ve onu meçhul bıraktıkları da vakidir. Bunlar bir dosya parçasını, ait olduğu arşive verecek yerde—sakatlanma bahasına da olsa—kendilerinde bulundurmaya büyük bir zevk sa-yarlar, ki bittabi bu gibi hususî meraklar çok zararlıdır.

Basılmış maddelere gelince: Bunların umumiyet itibariyle kütüphaneyle maledilmesini düşünmek belki güzel bir fikir gibi görünüyorsa da, hakikatte birçoğunun arşiv malı olduğu anlaşıl-maktadır. Meselâ: Devlet Başkanı tarafından çıkarılan umumî afivnâmeler, bir partinin veya bir kurulun, toplantıda konuşacağı konuyu üyelere göndermek üzere bastırıldığı yazılar, protokollar, siyasî propagandalar maksadiyle duvarlara yapıştırılan beyennâmeler, ilânlar, emirnâmeler yine toplantıya iştirak edecekler hakkında yazılan monografik yazılar ve daha bunlara benzer birçok şeyler arşiv malıdır. Yalnız bu gibi yazıların değil, hatta bazan kitapların bile dosya malı olduğu görülmektedir. Alman kütüphanecilerinin 1924 yılındaki yirminci kongresinde ve (Zentralblatt für Bibliothekswesen 41, s. 363-70) de yayınlanmış olan doktor Sass'ın verdiği konferansta, mesele gayet açık ve kavranılır bir şekilde aydınlatılıyor. Doktor Sass arşiv malzemesine çok yakından, dikkat ve önemle temas ederek diyor ki:

“Ben burada bütün değer ve önemiyle üzerinde durmak ve en küçük bir şüpheyi bile bırakmamak istiyorum: Birçok olaylar vardır ki türlü türlü basmaların her ne sebeple olursa olsun, dosya içine alındığını ve orada daimî olarak kalmak mecburiyetinde bulunduğunu gösteriyor. Meselâ bir adli dosyaya, bir dava veya bir sansür dosyasına müteallik olağanüstü önemde basmalar ve en yüksek değerde hazineler vardır ki, bunların bu dosyada kalmaları zarurî ve lâzımdır. Zira burada basmalar, basılmış olma karakterini kaybetmişlerdir. Teknik mânada bunlar belge (hüccet)

mahiyetini haiz ve bu itibar ile dosyaların ayrılmaz parçaları halindedirler. Hattâ bir işi aydınlatıcı mahiyette oldukları takdirde kitap ve broşürleri de hiçbir vakit buldukları dosyadan ayırmak doğru olmaz. Yine bazı basma yazılar vardır ki, basılmak suretiyle çoğaltılmış dosyalardan farksız sayılmaları icabeder..

Bu açıklama arşivistlerin de kabul ettiği temel kaidelerdir. Fakat bu esaslar gözönüne alınmaksızın "hiçbir kitap dosyada kalmaz, bütün kitaplar kütüphaneye...", denirse, bu, dosyayı parçalamak, onu temel dayanağından ayırmak demektir, ki çok tehlikelidir. Zira bazı dosyalar vardır ki içindeki bir vesika veya kitap, broşür ve saire ile mesele çözülebilir. Bunları ayırdığımız zaman dosya anlaşılmasız olur. Meselâ: bir miras dosyası tasavvur edilsin ki içerisinden meseleyi açıklayacak olan *vasiyetnâme* çıkarılmıştır. Yine bir dava dosyasındaki asıl işin dayandığı ve şikâyetin sebebini teşkil eden kitap (veya başka bir şey) içerisinden alınırsa dava çözülmez ve dosya anlaşılmasız olur. Yine mektep işlerine ait bir dosyada kabul veya red edilen kitapların, nümunelerin bulunması lâzımdır. Bunun gibi bir elçinin raporuna belge olarak eklediği o memleketin umumî efkârı, temayül ve istidadı hakkında tahrik, teşvik ve sair işlere dair kitap, mecmua, tedhiş ve zulüm olaylarına dair resimler, filimler veya diğer şeyler, dosyanın içinde bulunmalıdır. Bu neviden eklerin eksikliği arşiv bünyesi için esas olan bütünlüğü bozduğu, ve yaralanma, sakatlanma meydana getirdiği için çok tehlikeli ve aynı zamanda ilmi araştırmalar için de zararlıdır. Şu halde bazı ziyaretçilerin kütüphanede bunları bulması faydasına, birlikte doğup büyüdüğü, hattâ sırf kendisi için vücud bulan, dosyadan ayırmak asla telâfi edilemiyen zararlar verebilir. Fakat Shakespeare'in Venedik Taciri tiyatrosundaki tamahkâr yahudi Shylock gibi bunun üzerinde inadla durmak da doğru değildir. Pek âlâ düşünülebilir ki dosyalardaki kitaplar arasında tek nüsha ve gayet değerli bir bibliyoğrafya eseri bulunabilir. Bu neviden müstesna durumlar karşısında, esas kaideye karşı günâh işlenmiş olmakla beraber, kütüphanecilik yönünden baha biçilemez bir değer taşıyan böyle bir kitabı, her ne şekilde olursa olsun, bir kütüphaneye vermek yalnız kütüphanenin şöhretini değil, aynı zamanda arşivin de ilme hizmet değerini arttırır. Kitabın çıkarılmış olduğu dosyada ise, husule gelen boşluğun nasıl ve niçin meydana geldiği ve dosyanın eksik parçasının nereye verildiği,

hangi numarada kayıtlı olduğu bilindiğinden pek o kadar karışıklık ve şüphe meydana getirmez.

Bu münakaşalardan ve açıklamalardan sonra yine “yazılmış veya basılmış bütün maddeler kaynaktır,” denirse, bunlara artık tekrar tekrar hayır demeğe lüzum görmüyoruz. Zira bir gemi haritasının, bir irsaliye kâğıdının veya bir aşı tezkeresinin kaynak olmadığı apaçıktır? Fakat daha derin görüşlü ve düşünüşlü olanlar, istatistiklerin, tahriratların, protokolların ve sair resmî devlet yazılarının hiç olmazsa kaynaklıktan başka gayeli olduklarını görür ve kabul ederler.

Binaenaleyh perakende veya toplu yazı maddelerini katologa geçirmek ve yerlerine yerleştirmek isteyenler onda hâkim olan gayeyi gözetlemek şartıyla malzemenin arşiv malı mı, yoksa kütüphane malı mı olacağını bilmekte güçlük çekmezler.

NOT:

Bu yazı belki arşiv meslek ve bilgisinin bulunduğu bir çevrede daha ziyade ilgi toplar, ve önemli olabilir. Ancak başlangıçta—birçok devletlerde olduğu gibi—yanlış yola sapmanın fenalığını ve bir daha doğrultmanın ne kadar güç olduğunu yakından bildiğim için, bu yıllarda bizde de başlamış sayılabilen arşiv malzemelerini toplama ve düzenleme işleri ve yakın bir zamanda kurulmasını candan dilediğimiz arşivcilik için önemli bulduğumuz konuları açıklamanın faydalı olacağını zannediyoruz. Fakat her şeyden önce arşivin sınırını diğer kaynak maddelerden ayırmanın, gaye ve maksadını aydınlatmanın lâzımlı olduğunu ve bunun için de Avrupa’lı bilginler tarafından bu konuda yazılmış bir yazıyı tercüme etmeyi düşündük. Fakat araştırıp bulduğumuz yazıların birçoğu konuya dolayısıyla temas etmektedir. Doğrudan doğruya konu ile ilgili yazılar, umumiyet itibarıyla yalnız o milletin kendi bünyesinin ve devlet organizasyonunun özelliğini aydınlattığı ve belirttiği, hatta örneklerinin bile yalnız dar bir çevrede bulunduğu ve bizim bünyemize pek uymadığı için daha ziyade o memleketin arşiv ve kütüphane teşkilâtını incelemek isteyen meslek adamlarını ilgilendirecek mahiyette olduklarından, kendi ihtiyaçlarımıza cevap verecek bir yazının, bu yazılardan faydalanılarak doğrudan doğruya kaleme alınmasının daha uygun olacağı kanaatine vardık. Ancak konuyu açıklarken ileri sürülen fikirlerin, daha

doğrusu hakikatlerin bizde—meslekten olmayan bir çevrede—meçhul olmasına rağmen yazıda öğretici (talimi) gaye güdüldüğünden bu fikirlerin nereden ve ne suretle alındığını ayrı notlarla göstermenin konuyu kavramadaki kolaylığa engel olabileceği düşüncesiyle kaynakları burada toplu olarak gösteriyoruz.

Ivo Striedinger: *Was ist Archiv und was Bibliotheksgut* (Archivalische Zeitschrift Heft: 36).

Dr. Brenncke: *Archivkunde Theorien und Geschichte.*

Armin Tille: *Soll das Archiv Gegenwartsstoff sammeln* (Archivstudien zum siebzigsten Geburtstag von Waldemer Lippert, S. 237 - 244).

Seizinger: *Bibliotheks und Archowissenschaft.*

Georg Hermann Müller: *Von Archiven und Bibliotheken.*

Zimmermann: *Was sollen Archive sammeln.*

Wilhelm Engel: *Territorialänderung und Archivalien folge* (Archiv studien.. S. 578 - 92).

Bertold Bretholz: *Fremde Archivalien in den Archiven.* (Archivstudien.. S. 56 - 60).

Hans Beschorner: *Risse und Karten in den Archiven* (aynı eser S: 20 - 35).

Heinrich Butte: *Archiv und Familienforschung* (aynı eser: S. 61 - 71).

Holzinger: *Registratur und Archivkunde.*

Alferd Bergmann: *Das Recht des Staats an Privaten archivalien* (Archivalische Zeitschrift Heft: 41).
